

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35.351

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/40>**Грабовенко Н.В.**

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри публічного адміністрування
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ІНКЛЮЗІЯ ЯК СТРАТЕГІЯ РЕФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Стаття присвячена аналізу розвитку інклюзивної освіти в Україні. Проблема інклюзивної освіти є однією з найбільш дискусійних. У статті досліджується поняття «інклюзивна освіта», розрізняється поняття «інтеграція» та «інклюзія», визначаються цілі та цінності інклюзивної освіти, обґрунтовуються принципи, на яких вона базується, та заходи в державній освітній політиці України, які реалізуються наразі. Методологічною основою аналізу є системно-діяльнісний підхід та культурно-історичний підхід Л.Виготського. У процесі вивчення закономірностей розвитку інклюзивної освіти використовували категоріальний, порівняльний аналіз, синтез, спостереження та логічне узагальнення. Інклюзивний підхід порівнюється з тими інноваціями в освіті, які впроваджуються в Україні протягом останніх десятиліть та стикаються з певними перешкодами у їх впровадженні. Обґрунтовується припущення, що інклюзивна освіта, з одного боку, висвітлює всі суперечності та недоліки, що існують у сучасній системі освіти в Україні, а з іншого боку, дозволяє сформулювати стратегію подолання цих недоліків. У статті обговорюються інклюзивні технології, що індивідуалізують освітній процес, дозволяючи педагогу працювати з дітьми, які мають певні особливості. Це технології організації структурованого, адаптованого та доступного середовища; технології роботи в команді, такі як технології психолого-педагогічної ради, навчання колективу, підтримка репетиторів, взаємне навчання в парах, навчання взаємодії, організація середовища, групова діяльність, безпосереднє навчання соціальним навикам, формування соціальних навичок за посередництва однолітки; диференційований підхід до процесу навчання та оцінки досягнень дітей; корекційно-розвиваючі технології - технології роботи логопеда, психолога, дефектолога, нейропсихолога, програма АВА (Applied Behavior Analysis). Використання рекомендацій державними службовцями щодо вдосконалення механізмів розвитку інклюзивної освіти підвищить ефективність інклюзивної практики.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інтеграція, виключення, сегрегація, завдання інклюзивної освіти, особа з особливими освітніми потребами, нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти.

Постановка проблеми. Інклюзивна освіта, інклюзивне навчання – достатньо нові поняття для дослідників та представників органів державної влади у сфері освіти. Дієвий пошук шляхів інтеграції дітей з особливими потребами до загального освітнього процесу розпочався з 2001 р., коли Міністерство освіти і науки України пілотувало проєкт «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». Впродовж

2008–2012 рр. в Україні реалізовувався українсько-канадський проєкт «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», в ході якого була створена «Мережа на підтримку інклюзії. Школа – для всіх», що об'єднала громадські організації, батьківські групи, заклади освіти та інші інституції, які були зацікавлені в просуванні інклюзивної політики та інклюзивного навчання в Україні на всіх рівнях суспільства.

У грудні 2009 року в Україні були ратифіковані основні міжнародні документи у сфері забезпечення

прав дітей згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я, а саме стаття 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, в якій визначено обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти, тобто створення такого предметно-просторового спеціального середовища, яке б дало змогу всім дітям бути однаково рівними учасниками освітнього процесу в єдиному освітньому просторі відповідно до їхніх особливостей, потреб і можливостей [1]. 5 липня 2017 року Президентом України був підписаний Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» [2].

Незважаючи на це, не лише науковці, а й державні службовці та педагоги по-різному тлумачать і вибудовують політику та практику інклюзії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інклюзивної освіти присвячено роботи С. Богданова, Г. Гаврюшенка, Н. Заєркової, А. Колупасової, В. Лубовського, К. Ляшенко, Д. Мітчелл, Н. Найди, О. Самсонової, Н. Софій, І. Ярмошук та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних проблем у впровадженні інклюзивного навчання в систему освіти України та визначення шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти шляхом організації навчання дітей у закладах освіти на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей у навчально-пізнавальній діяльності [4].

В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію здобувачів освіти, забезпечує однакове ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами [6].

Нагадаємо, що інклюзивна освіта продовжує шкільну реформу 1970-х років, яка мала на меті забезпечити інтеграцію дітей з інвалідністю у школи за місцем їх проживання - створення корекційних класів у школах, розвиток мережі психолого-педагогічних, медико-соціальних центрів, покликаних надавати підтримку дітям, які відчувають труднощі, у тому числі при розробці освітньої програми.

На відміну від інтеграції, яка мала на меті адаптацію дитини з інвалідністю до умов масової школи, інклюзія спрямована на зміну умов здо-

буття освіти в закладах освіти у такий спосіб, щоб саме ці умови були адаптовані до освітніх потреб всіх здобувачів освіти без винятку. Звідси виникає поняття “інклюзивна освіта”, яке означає створення умов для включення будь-якої дитини до освітнього процесу з урахуванням її особливостей та покликане об'єднати ресурси спеціальної та загальноосвітньої систем освіти. Відмінність понять “інтеграція” та “інклюзія” є принциповою і не дозволяє використовувати використання словосполучень такого плану як діти-інваліди. Інклюзія не є формою інтеграції і не обмежується навчанням дитини з інвалідністю в одному класі з дітьми, що нормально розвиваються, за однаковою програмою з ними і з тим же вчителем (викладачем).

В Законі України «Про освіту» [2] відповідно до світових тенденцій, було сформульовано, що інклюзивне навчання - система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахуванні багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Ідея інклюзії народилася в рамках масштабних змін у розумінні прав людини, людської гідності, ідентичності, а також у результаті усвідомлення цінності людського різноманіття та відмінностей між людьми. З часів Саламанкської декларації 1994 року поняття інклюзії та інклюзивної освіти були також внесені до документів ЮНЕСКО та ООН. Політика інклюзії спрямована на подолання бар'єрів, які перешкоджають включенню в суспільне життя, включаючи освіту, будь-якої людини (людей різних рас, релігій, культур, людей з інвалідністю). Таке розуміння інклюзії характерне для багатьох міжнародних освітніх програм. Так, у книзі «Індикатори інклюзії» Т. Бута та М. Ейнско інклюзія розуміється як стратегія, яка розробляється та реалізується учасниками освітнього процесу (дітьми, батьками, адміністрацією та працівниками школи), що дозволяє вам подолати бар'єри, які стоять на шляху здобуття освіти, для будь-якої дитини в школі [3, с.6]. Посібник містить комплексну програму роботи шкільної спільноти з виявлення бар'єрів, що перешкоджають включенню будь-якої дитини до навчального процесу, визначає показники цих бар'єрів та заходи щодо їх подолання. Наприклад, заходом щодо реалізації інклюзивної стратегії може бути складання маршруту для екскурсії вчителем, батьками та дітьми того класу, де навчається дитина, яка рухається на візку.

При розробці такого маршруту вирішується низка навчальних завдань, пов'язаних із

предметними галузями математики, географії, фізики, і водночас завдань, спрямованих на розвиток соціальних та особистісних компетентностей (створення такого завдання вчителем математики, яке передбачало б його спільне вирішення групою дітей за участю дитини з вадами розумового розвитку; включення до уроку переліку вправ, які необхідні дитині з вадами зору, і є корисними для всіх дітей у класі). Щоразу педагог (адміністрація, фахівці, діти, батьки – вся шкільна спільнота), думаючи про подолання труднощів, що виникають у однієї дитини, приходять до рішення, корисного для всіх дітей у класі.

Сучасна система освіти в Україні регулюється Законом «Про освіту» та державними освітніми стандартами, які формулюють нові цілі освіти та нові освітні результати. Ці рекомендації, окрім навчальних результатів, спрямовані на формування компетентностей (особистісних, комунікативних, пізнавальних, творчих), які потрібні дитині в сучасному світі. Отже, сучасні освітні стандарти переорієнтують освітній процес від засвоєння дитиною набору певних знань з предметних областей, які швидко застарівають, до розвитку компетентностей. Ці цілі є однаково актуальними для всіх дітей.

Діти з особливостями чуттєвого сприйняття, пам'яті, інтелекту, поведінки мають розвивати пізнавальні, комунікативні, особистісні компетенції, щоб бути спроможними реалізувати свій потенціал у сучасному світі, який швидко змінюється. Для реалізації цих цілей сучасна система освіти має перейти від парадигми передачі готових знань та типізації уявлень про дітей до парадигми розвитку та індивідуалізації. Однак нова парадигма та цілі інклюзивної освіти зіткнулися у їх реалізації з традиційною освітньою практикою, яка має низку «перешкод», які необхідно подолати.

Довготривале перебування української системи освіти в парадигмі трансляції готових знань призвело до того, що ще й досі освітяни керуються моделями освітніх програм, застарілими уявленнями про нормативний розвиток дитини, часто не помічають особливостей конкретних дітей, і якщо характер розвитку конкретної дитини відрізняється від нормативного, вчитель заходить у глухий кут. У широкій педагогічній спільноті повільно відбувається переосмислення цілей та цінностей сучасної освіти. Подолати це можна шляхом масштабного обговорення в учнівській, педагогічній та батьківській спільнотах із залученням представників органів державної влади цілей та цінностей сучасної освіти з метою зміни

освітнього середовища, щоб залучити усіх дітей до освітнього процесу, не поділяючи їх на «нормальних» та «особливих» (ненормальних, інвалідів, інших тощо). Система освіти має перестати поділятися на спеціальну та загальну, долаючи принцип сегрегації. Саме в цьому контексті визначається актуальність інклюзивної освіти.

Зміни в законодавстві у сфері освіти призвели до того, що батьки здобули право віддавати дитину до обраного ними закладу освіти за територіальною ознакою, тобто не до спеціальної школи-інтернату, а у звичайну школу. Однак, реалізація цього права конкретними школами часто призводить до плутанини в поняттях, адже часто сам факт, що школа приймає дитину у звичайний клас, не створюючи умов, необхідних для її навчання, сприймається як інклюзивне навчання, що є помилковим. Інклюзивне навчання передбачає, що для такої дитини слід розробити адаптовані програми, створити «особливі освітні умови» та включити до складу персоналу необхідних фахівців – логопедів, корекційних педагогів, психологів тощо.

Окрім впровадження інклюзивного навчання, сучасна система освіти реорганізовується й за іншими напрямками, які прямо чи опосередковано впливають на можливості впровадження інклюзивної освіти. Розглянемо їх детальніше.

1. Принцип фінансування, коли гроші «йдуть за дитиною», призначений для задоволення індивідуальних освітніх потреб дитини, внаслідок недиференційованого коефіцієнта та залежності зарплати вчителя від кількості дітей у групі та класі, призвів до протилежної мети. Кількість дітей у групах і класах зростає до 28 і більше. Керувати такою кількістю різних дітей можливо, лише перетворивши їх на один об'єкт – групу, клас. Це можна зробити за допомогою дисциплінарної моделі, яка зосереджена на методах фронтальної роботи. Однак, дисциплінарна модель, якої дотримується більшість вчителів та вихователів, є неефективною. Педагог все частіше не утримує увагу дітей, дисципліну в групі. Це вимагає зміни організаційних умов, форм і методів роботи з дітьми.

2. Ще одним обмеженням для розвитку інклюзії в освіті є система оцінювання навчальних досягнень дітей: вона не диференційована, не враховує результати, пов'язані з набутими дитиною компетентностями, її індивідуальною динамікою розвитку; продовжує відстежувати предметну організацію навчання. Для вирішення цієї проблеми необхідно зробити наступне, а саме: щоб

заробітна плата вчителя відповідала якісним, а не кількісним показникам; щоб заповнення груп і класів не регулювалося економічними факторами; щоб форми, методи, зміст, система оцінювання були гнучкими з урахуванням особливостей дітей.

3. Ще один компонент інклюзії - міждисциплінарний підхід у колективній взаємодії фахівців щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами із залученням психологів, дефектологів, реабілітологів тощо.

4. Індивідуалізація є одним із принципів сучасної освіти та основою інклюзивного підходу. Підтримка різноманітності - одна з основних цінностей інклюзивної освіти, яка включає:

- визнання однакової цінності для суспільства всіх учнів та вчителів;

- збільшення ступеня участі учнів у культурному житті шкіл та водночас зменшення рівня ізоляції деяких учнів від загальношкільного життя;

- перебудову шкільної методики у такий спосіб, щоб вона могла повністю задовольнити різноманітні потреби всіх учнів, які проживають поблизу школи;

- позбавлення перешкод для здобуття знань та повноцінної участі у шкільному житті для всіх учнів, а не лише для осіб з обмеженими можливостями чи осіб з особливими освітніми потребами;

- аналіз та вивчення спроб подолання перешкод та покращення доступності шкіл для окремих учнів. Впровадження реформ та змін, спрямованих на користь усіх учнів школи в цілому;

- відмінності між учнями - це ресурси, які сприяють педагогічному процесу, а не перешкоди, які необхідно подолати;

- визнання права учнів здобувати освіту в школах, розташованих за місцем їх проживання;

- покращення ситуації в школах загалом, як для учнів, так і для вчителів;

- визнання ролі шкіл не лише у підвищенні навчальної успішності учнів, а й у розвитку соціальних цінностей місцевих громад;

- розвиток відносин підтримки та співпраці між школами та місцевими громадами;

- визнання того, що інклюзія в освіті є одним із аспектів інклюзії в суспільстві [3, с.9-20].

Цінність різноманітності може бути реалізована за допомогою принципу індивідуалізації, який, на відміну від типізації, є одним із методологічних принципів сучасної освіти. У сучасних стандартах велика увага приділяється процесам індивідуалізації освіти з урахуванням особливостей будь-якого учня, орієнтації його на прояв іні-

ціативи, активності, дослідження, пізнавальних, творчих компетентностей.

5. Розвиток професійних компетентностей педагогів, засвоєння ними нових технологій організації навчального процесу. Сьогодні вчитель часто не усвідомлює особливостей дитини з проблемами розвитку, які є не лише у дітей з інвалідністю, а й у інших дітей класу. Це відбувається остільки, оскільки нещодавно характер і частота відхилень від звичних знань про вікові норми почали з'являтися у великій кількості та з більшою інтенсивністю. Водночас сама норма вікового розвитку поступово перестала бути статистичною нормою, різноманітність стала нормою. На жаль, наразі існує певний розрив між науковими дослідженнями, присвяченими проблемі розвитку особистості, та освітньою практикою, яку необхідно наповнити новими знаннями та технологіями роботи в парадигмі розвитку та індивідуалізації. Це обумовлено відсутністю знань та практико-орієнтованих досліджень.

Дослідження у сфері інклюзивної освіти, подолання цього дефіциту, пропонують підходи та технології освітньої практики, що індивідуалізують освітній процес, дозволяючи педагогу працювати в ситуації різноманітних особливостей дітей. Це технології організації структурованого, адаптованого та доступного середовища: технології проєктування, технології трудотерапії, методи альтернативного допоміжного спілкування (ААС); технології командної роботи: технології діяльності психолого-педагогічної ради, навчання колективу, підтримка репетиторів, взаємне навчання в парах, навчання взаємодії, організація середовища, групова діяльність, безпосереднє навчання соціальним навикам, формування соціальних навичок за посередництвом однолітків; диференційований підхід до процесу навчання та оцінки досягнень дітей: технологія рівня диференціації навчання за обов'язковими результатами (Фірсов В.В.), шкала оцінки самостійності та розвитку соціальних навичок дитини з інвалідністю, шкала незалежної поведінки (SIB), шкалу оцінки соціальної компетентності (ASC) для оцінки успішності школи (SFA); робота з громадою: уроки доброти, тренінги з розвитку толерантності, розвитку організаційної культури закладу; корекційно-розвивальні технології: технології роботи логопеда, психолога, дефектолога, нейропсихолога, програми АВА (Applied Behavior Analysis) тощо.

Висновки. В Україні освітня політика у розвитку інклюзивної освіти йде одночасно у двох напрямках. Ці напрямки співпадають із світовими тенденціями.

Один напрямок пов'язаний із розумінням інклюзії як «створення особливих освітніх умов для учнів з особливими освітніми потребами». У цьому напрямку діти з особливими освітніми потребами мають право на: дистанційну та індивідуальну форми навчання; психолого-педагогічну та корекційно-розвиткову допомогу; інклюзивні та спеціальні групи (класи) у загальноосвітніх навчальних закладах; «підлаштовані» для їхніх потреби загальноосвітні школи і класи, тобто на відповідні архітектурні перепланування; корекційних педагогів, тьюторів, психологів; адаптовані навчальні плани та програми, методи та форми навчання, ресурси спеціальної освіти, партнерство з громадою [1].

Другий напрямок - це впровадження в освітню систему України сучасних освітніх стандартів, в яких велика увага приділяється процесам індивідуалізації освіти з урахуванням особливостей будь-якого учня, що орієнтує його на прояв ініціативи, активності, розвиток дослідницької, пізнавальної, творчої компетенції.

Інклюзивна освіта є стратегією, яка призведе до реформування всієї системи освіти. Однак цей процес є довготривалий. І ще не час говорити про результати інклюзивної освіти, зважаючи на те, що Україна тільки на шляху до розуміння її цілей, усвідомлення різниці в сутності та методах її впровадження, здійснення перших кроків у застосуванні технологій та створення організаційних моделей.

Список літератури:

1. Інклюзивне навчання. Офіційний сайт МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19#Text>
3. Тони Бут, Мэл Эйнскоу. Показатели инклюзии. Практическое пособие / Под ред. Марка Вогана. – Пер. И.Аникеева. Науч. ред. Н. Борисова. – М.: РООИ «Перспектива», 2007. С.6.
4. Інклюзивна освіта. Навчальний посібник. Київ. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inklyuzivne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf>
5. Fisher M, Meyer L., Development and Social Competence After Two Years for Students Enrolled in Inclusive and Self-Contained Educational Programs Research & Practice for Persons with Severe Disabilities; Fall 2002, Vol. 27 Issue 3, p.165.
6. Шульга О., Царькова О., Сахарова К. Система інклюзивної освіти як об'єкт державного управління в Україні. Public Administration and Local Government, 2019, issue 2(41). URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02\(41\)/14.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02(41)/14.pdf)

Hrabovenko N.V. INCLUSION AS A STRATEGY FOR REFORMING THE MODERN EDUCATION SYSTEM

The article is devoted to the analysis of the development of inclusive education in Ukraine. The problem of inclusive education is one of the most controversial. The article examines the concept of "inclusive education", distinguishes between the concepts of "integration" and "inclusion", defines the goals and values of inclusive education, substantiates the principles on which it is based, and measures in public education policy of Ukraine that are currently implemented. The methodological basis of the analysis is the system-activity approach and the cultural-historical approach of L. Vygotsky. In the process of studying the patterns of development of inclusive education used categorical, comparative analysis, synthesis, observation and logical generalization. The inclusive approach is compared with those innovations in education that have been implemented in Ukraine in recent decades and face certain obstacles in their implementation. The assumption is substantiated that inclusive education, on the one hand, highlights all the contradictions and shortcomings that exist in the modern education system in Ukraine, and on the other hand, allows to formulate a strategy to overcome these shortcomings. The article discusses inclusive technologies that individualize the educational process, allowing teachers to work with children who have certain characteristics. These are technologies for organizing a structured, adapted and accessible environment; technologies of teamwork, such as technologies of psychological and pedagogical council, team training, support of tutors, mutual learning in pairs, interaction training, organization of the environment, group activities, direct training in social skills, formation of social skills through peers; differentiated approach to the process of learning and assessing children's achievements; correctional and developmental technologies - technologies of speech therapist, psychologist, defectologist, neuropsychologist, ABA program (Applied Behavior Analysis). The use of recommendations by civil servants to improve the mechanisms for the development of inclusive education will increase the effectiveness of inclusive practices.

Key words: *inclusive education, integration, exclusion, segregation, tasks of inclusive education, person with special educational needs, normative-legal provision of inclusive education.*